

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

ЯРОВА Алла Григорівна

УДК 413.141 + 085.13

**ДІЄСЛІВНА СИНОНІМІКА
В ПРОЗОВИХ ТВОРАХ ІВАНА БАГРЯНОГО**

спеціальність 10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ-2002

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор

Бевзенко Степан Пилипович

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, професор кафедри української мови.

Офіційні опоненти: член-кореспондент НАН України, доктор

філологічних наук, професор

Німчук Василь Васильович, Інститут української мови, директор;

кандидат філологічних наук, доцент

Семеренко Ганна Василівна, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, доцент кафедри мови і методики викладання мови в початковій школі.

Провідна установа: Інститут мовознавства імені О.О. Потебні, відділ загальнослав'ястичної проблематики та східнослов'янських мов, НАН України, м. Київ.

Захист відбудеться "17" вересня 2002 р. о 14:30 на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий "24" липня 2002 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Н.П. Гальона

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Проблеми дослідження лексичної синоніміки завжди перебували в полі зору вітчизняних мовознавців. Питання теорії та практики лексичної синонімії в її синхронії й діахронії широко висвітлені в працях Л.А. Булаховського, В.С. Ващенко, Л.А. Лисиченко,

В.М. Русанівського, О.О. Тараненка, О.І. Нечитайло та ін. Особливий інтерес викликає вивчення синоніміки художнього твору, бо це не тільки допомагає розкрити закономірності використання синонімічних засобів української мови письменником, але й дає багатий матеріал для поглибленого вивчення природи синонімів, для обґрунтування ще не розв'язаних теоретичних питань синонімії. Отже, питання функціонування лексичних синонімів у творах певного автора – один з важливих моментів у розв'язанні багатоаспектної проблеми синонімії.

Своєрідною синонімічною універсалиєю української мови є морфологічна вибірковість: з-поміж усіх частин мови дієслова найбільш схильні до утворення системних зв'язків синонімічного типу. Л.А. Булаховський називає дієслово серед лексико-граматичних категорій, які мають найбагатшу синоніміку. Дієслівна синоніміка була предметом досліджень багатьох мовознавців:

В.С. Ільїна, Л.С. Паламарчука, Г.М. Колесника, А.Т. Бевзенко, О.К. Клименко, Д.Г. Гринчишина, С.М. Криворучко, І.Й. Ощипко, Л.М. Пологи, Г.В. Буткової та ін.

Актуальність роботи зумовлена тим, що для широкого й повного опису лексико-синонімічної системи української літературної мови необхідно здійснити дослідження синоніміки художніх творів певних авторів. В українському мовознавстві ще не досліджувалися синонімічні одиниці художньої мови творів І. Багряного.

На сучасному етапі розвитку української лінгвістики багато питань з теорії синонімії і практики створення словників синонімів унаслідок їхньої складності й багатоаспектності лишаються до цього часу дискусійними. Ще не дістали свого вичерпного й однозначного тлумачення такі важливі теоретичні питання лексичної синонімії, як визначення терміна "синоніми", класифікація синонімів, внутрішня організація і межі синонімічного ряду. Актуальним є теоретичне осмислення явища синонімії на матеріалі дієслівних синонімів, дібраних з художніх творів Івана Багряного.

Зв'язок праці з науковими програмами, планами, темами. Дослідження має безпосередній зв'язок з науковим напрямом кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова "Лінгводидактичний опис функціонування української мови".

Об'єкт дослідження – синоніми художньої прози Івана Багряного; **предмет аналізу** – дієслівні синонімічні ряди, що належать до тематичних груп інтелектуально-аналітичної діяльності людини, акту мовлення, емоційних станів, вольових процесів та переміщення в просторі.

Мета дисертаційної роботи полягає в з'ясуванні закономірностей використання лексичної синоніміки української мови видатним майстром української прози Іваном Багряним.

Досягнення мети дисертаційного дослідження здійснюється через розв'язання таких основних **завдань**:

- 1) виявити дієслівні синоніми у прозових творах І.П. Багряного, систематизувати і класифікувати їх;
- 2) вивчити особливості семантичної структури синонімів п'яти тематичних груп – інтелектуально-аналітичної діяльності людини, акту мовлення, емоційних станів, вольових процесів та переміщення в просторі;

- 3) виявити й описати закономірності функціонування дієслівно-іменних словосполучень, різних типів фразем, речень, еквівалентних словам-синонімам, у художній системі романів;
- 4) схарактеризувати функціонально-стилістичні особливості виявлених синонімічних одиниць;
- 5) визначити контекстуальне значення синонімів;
- 6) проаналізувати авторські лексико-синонімічні заміни в різних редакціях роману "Людина біжить над прірвою".

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дисертації послужили дослідження з лексичної синонімії українських і зарубіжних мовознавців: В.С. Ільїна, Л.С. Паламарчука, В.С. Ващенко, Ю.Д. Апресяна, Й. Філіпця. Виокремлені в текстах І. Багряного синоніми описано із застосуванням методу компонентного аналізу значень лексем. Використано зіставний, опозитивний методи, елементи статистичного аналізу.

Наукова новизна дисертації визначається тим, що вперше виокремлено й системно проаналізовано дієслівні синонімічні одиниці художньої мови творів Івана Багряного, окреслено тематичні групи синонімів на позначення інтелектуально-аналітичної діяльності людини, акту мовлення, емоційних станів, вольових процесів та переміщення в просторі, описано особливості семантичної структури й закономірності функціонування синонімічних одиниць художньої прози письменника. Вперше з'ясовано специфіку редакційної роботи І. Багряного (на матеріалі роману "Людина біжить над прірвою").

Теоретичне значення роботи полягає в конкретному внеску до розв'язання проблем синонімії. Дослідження, спрямоване на визначення особливостей структури й функціонування синоніміки в художніх творах І. Багряного, сприятиме конкретнішому розумінню синонімічних засобів як частини ідіостилю письменника, збагатить українське мовознавство новими спостереженнями над авторськими модифікаціями синонімів, над способами реалізації автором своїх світоглядних, ідейно-естетичних засад через мовні засоби художніх творів.

Практична цінність роботи полягає в тому, що її результати можна використати у викладанні курсів лексикології, історії української мови, стилістики, культури мови, у читанні спецкурсів, присвячених ідіостилю письменника, стилю твору тощо, у практиці шкільного навчання, у створенні різних типів словників, а також для доповнення синонімічних рядів, представлених у двотомному "Словнику синонімів української мови".

Апробація та впровадження результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорено на засіданні кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, на звітних наукових конференціях Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка, висвітлено в матеріалах наукової конференції "Культура і писемність Слобожанщини" (Куп'янськ, 2000). Результати дисертаційного дослідження впроваджувалися в Сумській СШ № 17 (довідка № 44 від 17.04.2002), Сумській СШ № 19 (довідка № 10 від 16.04.2002), викладачами кафедри української мови СДПУ імені А.С. Макаренка (довідка № 560 від 20.05.2002).

Публікації. За матеріалами дисертації опубліковано 4 статті.

Структура. Дисертаційна праця складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку літератури. Обсяг тексту дисертації – 198 с., список літератури нараховує 254 позиції.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У "**Вступі**" обґрунтовано вибір та актуальність теми, схарактеризовано стан вивчення проблеми, сформульовано мету й завдання дослідження, визначено його наукову новизну, окреслено теоретичну й практичну цінність одержаних результатів. Розглядаються питання синонімії в контексті вивчення мови художніх творів.

Синоніми визначаються як усталені в мовному вжитку, різні за звуковою формою пари або ряди лексичних одиниць, що належать до однієї частини мови і характеризуються семантичною спільністю, а також частковою взаємозамінністю. Необхідними й достатніми критеріями синонімії слів є їхня співвіднесеність з одним чи кількома пов'язаними між собою поняттями, семантична спільність, функціональна еквівалентність.

В основу опису синонімів покладено змістові відношення лексико-семантичних варіантів. Близькість зіставлених лексичних одиниць встановлюється шляхом компонентного аналізу значень як на основі дефініцій тлумачних словників, так і через спостереження контекстуальних уживань слів у мові.

Маючи спільне загальне значення, синоніми можуть відрізнятися один від одного додатковими відтінками, мати неоднакові чи, навпаки, однакові корені, різну темпоральну характеристику, не збігатися в належності до стилів мовлення, давати різну емоційну оцінку позначуваному. Наявністю в кожній синонімічній парі декількох різних характеристик і пояснюється те, що всі спроби створити детальну класифікацію синонімів ще й досі не мають успіху.

В українському мовознавстві у вивченні лексичної синоніміки художніх творів традиційно виробився поділ синонімів за такими принципами: 1) за характером і ступенем синонімічних відношень; 2) за характером додаткових значень. Функціонально-семантичний аналіз дієслівних синонімів, дібраних з прозових творів Івана Багряного, здійснюється на основі цієї класифікації. Виокремлюються загальномовні й оказіональні (контекстуальні) синонімічні одиниці. З-поміж загальномовних синонімів виділяються: 1) семантичні синоніми, які відрізняються один від одного смисловими відтінками; 2) стилістичні синоніми, диференціююча функція яких реалізується в плані функціонально-мовному або емоційно-оцінному; 3) семантико-стилістичні синоніми, які характеризуються стилістичними відмінностями, смисловими відтінками, експресивністю.

Синонімічний ряд (СР) визначається як багатоконпонентна, відкрита, структурно організована одиниця лексичної системи мови. Кожне слово ряду пов'язане з іншими інтеграційною семою й одночасно відрізняється від інших унікальністю своєї семної структури, складом тих компонентів, які становлять зміст. З одного боку, слова пов'язані одне з одним, а з іншого – протиставлені. Отже, синонімічні ряди репрезентують семантичні розбіжності інтеграційного типу.

Обсяг синонімічного ряду визначається кількістю елементів, для яких характерна певна інтеграційна ознака (сема). До синонімічного ряду, крім постійних і контекстуальних однолексемних синонімів, належать еквіваленти слова – сполучення слів (серед них перифрази, ідіоми та інші типи фразем), речення за умови їхньої співвіднесеності з лексемами мови на основі спільних структурно-семантичних властивостей.

Компоненти синонімічного ряду неоднорідні. Його організуючим центром виступає домінанта. Домінанта – це слово, яке має в ряді найзагальніше значення, є найуживанішим, володіє широкою сполучуваністю і характеризується, як правило, нульовою стилістичною маркованістю. Наявність такої одиниці в структурі ряду дає змогу здійснювати порівняльний аналіз компонентного складу значення синонімів, установлювати межі синонімічного ряду.

За характером зв'язку між словами виділяється два простих типи структури синонімічного ряду: синонімічний ланцюг і синонімічне гніздо.¹ Синонімічний ланцюг становлять слова, пов'язані між собою відношенням градації. Кожен член синонімічного ланцюга пов'язаний не тільки з домінантою, а й з суміжними словами. Члени синонімічного ряду становлять синонімічне гніздо, якщо кожний синонім пов'язаний безпосередньо з домінантою; у зв'язки між собою члени такої групи вступають опосередковано через домінанту. Здебільшого вони розрізняються одразу кількома компонентами значення. Існують такі синонімічні ряди, що об'єднують і значення, пов'язані як синонімічний ланцюг, і значення типу синонімічного гнізда. У таких синонімічних рядах синонімічна близькість для одних пар синонімів більша, а для інших – менша.

Розуміння синонімічного ряду як відкритої мікросистеми, в якій поєднуються мовні факти в часі, у локальних і соціальних варіантах, дозволяє в системно-структурній організації його елементів вирізнити центр, ядро й периферію. Центр становлять найуживаніші, стилістично нейтральні синоніми, які містять інтеграційну сему в основному значенні. До центральної частини належать також лексичні одиниці, ужиті з переносним значенням, якщо останнє закріпилося за словом у загальнонародному вжитку і фіксується словниками.

Периферія представлена словами найменш частотними у функціональному аспекті. Ідеться про словникові одиниці обмеженого вживання. До них належать, з одного боку, ті слова діалектної й соціальної сфери, що властиві певним територіальним діалектам і професійним, а також арготичним шарам суспільства, грубопросторічні слова розмовного стилю. З іншого, слова пасивного запасу, які майже не трапляються в сучасній мові. Це архаїзми, неологізми (особливо індивідуально-мовленнєві).

Другий розділ "**Лексико-семантичний аналіз дієслівних синонімів**" складається з 5 підрозділів. Поділ на підрозділи зумовлений аналізом різних тематичних груп, до складу яких входять кілька семантично близьких синонімічних рядів. У межах кожного синонімічного ряду синоніми організуються так, щоб лінійне розташування відображало ступінь семантичної подібності синонімічних одиниць. При цьому спочатку подаються загальномовні синоніми, серед яких виокремлюються групи семантичних, стилістичних, семантико-стилістичних синонімів. Після загальномовних наводяться оказіональні синоніми. Принцип їх розташування – від більш звичного загальномовного пере-

¹ Лисиченко Л.А. Лексико-семантична система української мови. – Харків, 1997.

носного вживання слова до несподіваного, індивідуально-авторського. На практиці при побудові синонімічного ряду, зокрема зі складною структурою, не завжди вдається дотримуватися такого принципу розташування синонімів. У такому разі синоніми групуються за спільністю уточнювальної функції, враховуючи смислову чи стилістичну градацію.

"Синоніми на позначення інтелектуально-аналітичної діяльності людини". Проаналізовано 7 синонімічних рядів: *думати* (44)², *зрозуміти* (18), *розумітися* (4), *виснувати* (4), *пояснювати* (10), *згадувати* (12), *мріяти* (4). За винятком СР з домінантами "думати", "розумітися", це кількісно невеликі ряди, що об'єднують 96 синонімів. В аналізованій групі переважають загальномовні синоніми (всього 73, серед них 39 семантичних, 27 семантико-стилістичних і 7 стилістичних). Серед okazіональних синонімів домінують фразові синонімічні одиниці (їх 23), багато з яких перебувають на межі двох розрядів – загальномовного й okazіонального. Вони поширені в усному мовленні, але не фіксуються словниками.

Найширше представлений СР *думати*. Для вираження людської здатності пізнавати та осмислювати дійсність Іван Багряний використовує такі синоніми:

1. Загальномовні семантико-стилістичні: *думати, міркувати, мислити, гадати, припускати, обмірковувати, роздумувати, прикидати, зважувати.*

2. Загальномовні семантико-стилістичні: *розважати, розсуджати, думати-думати, думати думу (думи), сумити голову, ламати голову, прийти в голову, приходить думка, думка народжується, в голові майнуло (мелькнуло), перебігає думка, не класти в голову, стукнути в голову, думка кружляє, рояться думки, снувати думки (думку), думки плутаються.*

3. Okazіональні: *стрелити в голову, думки блукають, думки товчуться, думки вовтузяться, думи пливати, ворухнулася думка, кружляти навколо чогось, голову розсаджує вир думок, пекти мозок, мізок гуготить в шаленому русі, крутить вир думок, обертати в голові (під черепною покривкою, під нахмуреними бровами), бути серцем десь, розум постав проти серця.*

Наведені синоніми відрізняються один від одного такими основними ознаками:

1) характером здійснення мислительної дії; 2) інтенсивністю і глибиною дії; 3) тривалістю; 4) участю волі у виникненні думки; 5) наявністю відносної частки впевненості й припущення у складі думки; 6) характером ситуації, що є предметом думки; 7) стилістичним компонентом.

Домінанта *думати* – "розмірковувати над чим-небудь" [СУМ³, т. 2, с. 434] позначає мислительний процес, що постійно здійснюється у свідомості людини. Результатом такої діяльності є думки, що за своїм змістом можуть бути найрізноманітнішими. Процес *думати* має здебільшого мимовільний характер.

Значення синоніма *міркувати* – "заглиблюватися думками в що-небудь" [СУМ, т. 4, с. 746] – порівняно з *думати* уявляється більш специфікованим. Ці два синоніми відрізняються один від одного тим, що *міркувати* позначає розумо-

² Арабська цифра в дужках тут і далі вказує на кількість синонімів ряду.

ву дію, під час якої до уваги беруться різні думки й мотиви, що в кінцевому результаті має привести до логічно обгрунтованого судження. Процес *міркувати*, як правило, є довільним, бо скеровується якоюсь проблемною ситуацією чи завданням.

Зі значенням "міркувати, зіставляючи явища об'єктивної дійсності і роблячи висновки" [СУМ, т. 4, с. 718] уживається синонім *мислити*. Аналіз усіх контекстів, в яких Іван Багряний використовує це дієслово, дає підстави твердити таке. *Мислити*, на відміну від *думати*, *міркувати*, *гадати*, *припускати*, містить вказівку на дуже високі розумові, інтелектуальні здібності суб'єкта. Якщо *думати*, *міркувати*, *гадати*, *припускати* – це розумові процеси, притаманні всім людям, то здатністю *мислити* володіє далеко не кожна людина.

Обидва префіксальних синоніми *обмірковувати* і *роздумувати* мають інтенсивніше, сильніше виявлення ознаки дії, ніж споріднені з ними безпрефіксні синоніми.

Синонім *гадати*, що має значення "думати, розмірковувати, міркувати" [СУМ, т. 2, с. 10], письменник використовує для відтворення ситуації, в якій людина постає перед необхідністю розв'язання якоїсь проблеми. Проблема, яка загалом є зрозумілою для особи, містить щось таке, що його не можна одразу з'ясувати. Для того, щоб розв'язати проблему, суб'єкт повинен знайти спосіб, шлях. Ідея способу виникає у вигляді здогадки, припущення. Часто людина сумнівається, що знайдений нею спосіб вирішення є правильним, і починає шукати інший. У досліджуваних творах Іван Багряний уживає *гадати* лише для уточнення іншого, близького за значенням дієслова, підсилюючи й увиразнюючи при цьому поняття, означуване цими синонімами.

Словник синонімів української мови в двох томах засвідчує дієслово *припускати* як синонімічне до *вважати* і не включає його до складу синонімічного ряду з домінантою "думати". У дисертації цей синонім розглядається у складі СР *думати*, бо він не тільки позначає кваліфікацію об'єкта в змісті думки про нього, а й указує на процесуальність. Дія *припускати*, як правило, ґрунтується на неповних або недостовірних знаннях. Продуктом *припускати* є думка-здогадка, не підкріплена достатніми фактичними даними. У досліджуваних творах Івана Багряного *припускати* уживається переважно в заперечних конструкціях.

Коли треба відтворити процес міркування, під час якого суб'єкт порівнює чи зважує щось, автор користується дієсловом *прикидати*. *Прикидати* має довільний характер, бо скеровується спеціальною метою зіставити кілька наочних чи уявних об'єктів, суспільних явищ тощо в певному відношенні; установити переваги й недоліки чогось. І. Багряний уживає це дієслово для уточнення й підсилення значення іншого синоніма.

Ужите з переносним значенням дієслово *зважувати* означає всебічно, ретельно розглянути всі деталі й обставини, за яких має відбутися певна подія.

"Синоніми на позначення акту мовлення". Здійснено аналіз рядів із домінантами *говорити* (120), *розповідати* (14), *повідомляти* (9), *просити* (8), *наказувати* (9), *кричати* (19), *лягати* (11), *скаржитися* (7), *зізнаватися* (7), *називати* (7), *співати* (33). Синонімічні ряди характеризуються великою кількістю загальномовних семантичних си-

³ Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980.

нонімів. Вони дозволяють авторові відтворити різноманітні особливості здійснюваного мовленнєвого акту. Група семантико-стилістичних синонімів представлена розмовними, просторічними, знижено-емоційними, діалектними, жаргонними, застарілими дієсловами. Загальномовних стилістичних синонімів виявлено лише три. Очевидно, це пояснюється тим, що для письменника важливо було знайти саме такі синонімічні одиниці, які найповніше відображали б особливості позначуваного поняття, а також передавали емоційний стан персонажів під час говоріння чи сприймання інформації. Оказійні синоніми представлені великою кількістю метафорично вжитих слів і висловів. І хоч серед них майже немає авторських новотворів, вони сприймаються як цілком нові, оригінальні синонімічні засоби.

Найрозгалуженішим синонімічним рядом є СР з домінантою *говорити*. При укладанні синонімічного ряду взято до уваги концепцію В.С. Ільїна: визначаючи синонімічний ряд, треба брати здебільшого широкі поняття, об'єднаних тим чи іншим основним спільним моментом. Така організація матеріалу до певної міри не відповідає звичайній словниковій системі визначення синонімічних рядів, але цим можна уникнути розпорошення на дрібні гнізда, що могло б звестися до сухих схем об'єднання синонімів. Отже, у межах синонімічного ряду *говорити* виокремлюються, наприклад, підгрупи з домінантами: *бурмотіти, белькотати, верзти, просторікувати* тощо. Вони позначають вузькі поняття – відповідно, "говорити тихо, невиразно", "говорити нерозбірливо, безладно, плутано", "говорити щось нерозумне, беззмістовне", "багато, часто беззмістовно говорити".

Для вираження поняття "передавати словами думки, почуття тощо, повідомляти про щось" І. Багрянний використовує такі синоніми:

1. Загальномовні семантичні: *говорити, казати, мовити, промовити, вимовити, проголосити, виголосити, проговорити, розмовляти, скандувати, карбувати, тягти, сичати, бурмотіти, мимрити, бубоніти, белькотати, лепетати, джержкотіти, роняти, кидати, випалити, відрізати, заїкнутися, обізватися, злословити, шепотіти, слово мовити, ворухити губами, кинути репліку, перекинутися словом, витиснути з себе.*

2. Загальномовні семантико-стилістичні: *балакати, гомоніти, бурчати, мурмотіти, жибоніти, лопотіти, просторікувати, розбалакувати, пацекувати, розсіпатися, цідити, шипіти, сюсюкати, хрипіти, гарчати, гриміти, галдіти, молоти, плести, плескати, варнякати, буркнути, муркнути, бовкнути, ляпнути, брякнути, пальнути, стрелити, бахнути, бабахнути, гагахнути, одрізати, одрубати, воркотіти, рипіти, стрекотати, заграсувати, гугнявити, гнусавити, лебедіти, кракати, ректи, мовляти, обронити слово, процідити крізь зуби, молоти язиком, молоти дурниці, дурниці городити, верзти чортovinня, розводити антимонії, співати соловейком, точити теревені, пустити жука.*

3. Оказійні: *дудніти, охнути, пекти, втнути, тюкнути, злязичити, журигтися, квилити, закректати, заклекотіти, зашкандибати, видушити слово, видушити з горла, видавити через сиду, проитовхнути крізь горло, проитовхнути крізь шерхлі губи, протягнути крізь зуби, поволокти кожне слово, розтягувати слова, прорвалося слово, з уст злетіти, жувати слова, жувати слова і спльовувати, встрявати в розмову, налягати на слова, голос бу-*

бонить, бризкати слиною, шарапати кадичком, вібрує кадичок, розтрусити повним голосом; схляється материн голос, як материнка в полі, горнеться до немовляти; журливий голос, як материнка в полі під вітром, гоїдається на вітрі, тремтить безнадійно; слова тяжкі, як брили, вивертала з самої глибини серця, зривала з живого місця.

"Синоніми на позначення емоційних станів і почуттів". Описано п'ять синонімічних рядів: *радіти* (11), *сердитися* (20), *мучитися* (11), *дивуватися* (11), *лякатися* (8). Ці ряди характеризуються значною кількістю фразових синонімів. Серед 61 синоніма (39 загальнономовних і 22 оказіональних) 31 становлять фразові синонімічні одиниці, які не тільки кількісно, але і якісно збагачують синонімічні ряди. За допомогою них письменник відтворює найтонші семантичні, стилістичні, емоційні відтінки позначуваного. Загальнономовні й оказіональні синоніми цієї групи широко функціонують як у мові автора, так і в мовленні персонажів.

Найширше представлений синонімічний ряд *сердитися*. Для вираження стану людини, коли вона відчуває роздратування різної сили і характеру вияву його, в досліджуваних романах уживаються такі синоніми:

1. Загальнономовні семантичні: *сердитися, злоститися, гніватися, лютувати, несамовитіти, казиритися, спалахувати.*

2. Загальнономовні семантико-стилістичні: *сатаніти, яритися, злість бере (брало зло).*

3. Оказіональні: *вибухати, киліти, клетотіти, закипати гнівом, розбирає гнів, задихатися від злости, думила скажсена лють, набрякати злістю, вибух люті струснув кимось.*

Синоніми відрізняються один від одного такими основними ознаками: 1) характером емоції, її інтенсивністю, глибиною, тривалістю; 2) причинами, які викликають цю емоцію; 3) зовнішнім виявом емоції; 4) особливим компонентом; 5) стилістичним компонентом.

Синонім *сердитися* – "бути в стані гніву, роздратування, гніватися" [СУМ, т. 9, с. 132] – позначає найменш інтенсивну і найменш глибоку емоцію, яка, проте, може залишатися в душі людини довгий час.

Коли треба передати, що людина відчуває, крім невдоволення, ще й сильне роздратування, письменник залучає дієслово *злоститися*, що має значення "злиститися, драгуватися, відчувати злість" [СУМ, т. 3, с. 604]. Як засвідчують контексти, в яких уживається це слово, емоція *злоститися* часто виявляється зовні: людина різко й емоційно висловлюється, робить різкі жести. *Злоститися* в досліджуваних творах сполучається як з іменниками назвами осіб, так і з іменниками назвами неосіб.

Для відтворення стану нервового збудження, що супроводжується почуттям сильного обурення, автор користується експресивно виразним синонімом *гніватися*.

Коли йдеться про стан, в якому людина відчуває почуття гніву надзвичайної сили, Іван Багряний уживає синонім *лютувати*.

Синонім *несамоцитіти* вказує на те, що людина відчуває почуття гніву, яке характеризується значною силою свого вияву. Перебуваючи в такому стані, особа не здатна відповідати за свої вчинки, дії, контролювати їх.

Із значенням "впадати в люті" уживається дієслово *казитися*. Специфіка цього синоніма полягає в тому, що письменник використовує його тоді, коли хоче відтворити надзвичайно сильну емоційну реакцію особи на чиюсь зовсім незначну дію.

Раптове надзвичайно сильне невдоволення суб'єкта якої-небудь ситуацією письменник відтворює за допомогою дієслова *спалахнути*. Це почуття таке сильне, що особа ледве стримує себе. *Спалахнути* завжди передбачає безпосередній вплив на суб'єкта якогось фактора. Це, як правило, чиєсь висловлювання. *Спалахнути* сполучається лише з іменниками, які позначають осіб.

"Синоніми на позначення вольових процесів". Схарактеризовано чотири синонімічні ряди: *намагатися* (8), *наважуватися* (6), *хотіти* (17), *чекати* (11). Це нерозгалужені ряди. Переважають загальномовні семантичні синоніми (іх 26 з 42). У цій групі не зафіксовано жодного загальномовного стилістичного синоніма. Синоніми, які належать до СР *чекати*, письменник використовує для позначення ситуації, коли суб'єкт, знаючи або передбачаючи, що може відбутися якась подія, перебуває в стані внутрішньої готовності до неї. Для вираження поняття *чекати* в романах Івана Багряного виявлено такі синоніми:

1. Загальномовні семантичні: *чекати, ждати, дождити, очікувати, сподіватися, стривати, підождати.*

2. Загальномовні семантико-стилістичні: *чигати.*

3. Оказіональні: *полювати, обернутися в слух, чекання.*

Синоніми відрізняються один від одного такими основними ознаками: 1) характером очікуваної події; 2) інтенсивністю дії; 3) тривалістю очікування; 4) особливим компонентом.

Найзагальнішим щодо означуваного поняття є дієслово *чекати* – "перебувати де-небудь, щоб побачити когось, зустрітися з кимсь; розраховувати на появу, прихід кого-, чого-небудь"

[СУМ, т. 11, с. 290]. Цей синонім характеризується універсальністю вживання.

Синоніми *ждати* й *чекати* слабо протиставлені один одному. *Ждати* виступає абсолютним семантичним відповідником до дієслова *чекати* в більшості контекстів. Проте спостереження за функціонуванням *ждати* в досліджуваних творах свідчать, що І. Багрянний значно рідше використовує це слово в тих контекстах, де є вказівка на місце очікування, тобто йдеться про фізичне очікування. Очевидно, це можна пояснити тим, що *ждати* трохи сильніший експресивно від *чекати*, завдячуючи цим своїй складовій структурі та інтонації.

Більшою інтенсивністю характеризується синонім *дождити*. Це дієслово вказує на тривале очікування когось або чогось сподіваного і виражає впевненість у здійсненні очікуваної події.

Близьким до попереднього є дієслово *очікувати*. Відрізняється воно від *дождити* більшою зосередженістю на внутрішній емоційній готовності особи до події.

Коли треба підкреслити, що чекаючи кого-, що-небудь, дивляться, вдивляються туди, звідки предмет чекання може з'явитися, автор уживає синонім *виглядати*.

На відміну від інших синонімів ряду дієслова *стривати* й *підждати* вживаються як прохання почекаати, не поспішати що-небудь робити.

Синонім *сподіватися* вживається тоді, коли потрібно передати не тільки сам процес очікування, а й надію на прихід, здійснення чогось.

"Синоніми на позначення процесів переміщення в просторі за допомогою ніг". Проаналізовано три синонімічні ряди: *іти* (93), *бігти* (20), *увійти* (11).

Основним синонімічним рядом на позначення процесу переміщення в просторі є ряд, члени якого, об'єднуються навколо синонімічного домінанта *іти*. Компоненти ряду не лише називають, а й деталізують позначуваний денотат, інколи даючи йому при цьому позитивну або негативну характеристику.

Для вираження поняття "роблячи кроки, пересуватися в просторі" письменник використовує такі синонімічні одиниці:

1. Загальномовні семантичні: *іти, ступати, виступати, марширувати (машерувати, маршувати), крокувати, икутильгати, икандибати, прямувати, простувати, маневрувати, крастися, пробиратися, прослизати, задкувати; ходити, рухатися, походити, плавати, блукати, кружляти, туляти, тулятися, метушитися, метатися; піти, рушити, податися; відступати задки.*

2. Загальномовні семантико-стилістичні: *брести, нікати, мандрувати, паняти, брѣохатися, плутатися, дряпатися, нилпорити, инирити, плентатись, теліпатись, сунутися, сурганитися, повзти, лізти, тинятися, велітатися, крутитися, сновигати, почвалати, пошелекатися, шлятися, перти, пертися, ламзати, бігти, мчати, гасати, чухрати, смалити, спотикатися, розігнатися, махати, чхати, ломити, човгати, заиагати, следоватъ, дефілювати, ходити-бродити, піти просто, іти гусячим кроком, ходити самопас, чимчикувати упрост, полізти напроуд, поволоктися хвостиком, тягтися хвостиком, плавом пливти, чорт несе.*

3. Оказіональні: *шелестіти, потріцати, борсатися, дертися, танцювати, плавати по (людському) морю; викидати тяжкий, кований чобіт наперед; кроки гримлять; кроки дуднять; бити в камінь кованими чобітьми; змагатися одчайдушно; обдирати на собі рештки одєжі і шкіру до крові.*

Характеризуючи дію "іти", Іван Багряний надає перевагу загальномовним синонімам. Велика кількість стилістично маркованих синонімічних одиниць ряду, що активно функціонують не тільки в мовних партіях персонажів, але й у мові автора, є стилістично вмотивованими. Без виразної стилістичної настанови вживається в мові автора тільки росіянізм *заиагати*.

У другому розділі "**Лексико-синонімічні заміни в різних редакціях роману "Людина біжить над прірвою" Івана Багряного**" характеризуються найтипівіші лексико-синонімічні виправлення в різних редакціях роману "Людина біжить над прірвою". Зіставляються три джерела:

А. Текст твору "Людина біжить над прірвою": Багрянний І.П. Людина біжить над прірвою: Роман /Післямова Л. Череватенка. – К.:Укр. письменник,1992. – 320 с., що друкується за виданням: Іван Багрянний. Людина біжить над прірвою. Роман. – Новий Ульм – Нью-Йорк, 1965.

Б. Текст автографа.⁴

В. Текст машинопису з правками автора.⁵

Лексико-синонімічні заміни в досліджуваних редакціях роману різноманітні. У дисертації виокремлюється кілька груп однотипних виправлень.

1. Найбільшу кількість виправлень становлять заміни, викликані потребою уточнити вислів. Вони, як правило, сприяють посиленню смислової виразності висловлювання, надають думкам більшої конкретності, напр.:

А: *Якщо ж бомба падала трохи збоку, то хатка спокійно собі стояла біля свіжовиритої, димлячої, глибокої **вирви**, мов біля могили...* (с.48).

Б: *Якщо ж бомба падала трохи збоку – то хатка спокійно собі стояла біля свіжовиритої, димлячої, глибокої **ями**, мов біля могили...* (арк. 67).

В: *Якщо ж бомба падала трохи збоку, то хатка спокійно собі стояла біля свіжовиритої, димлячої, глибокої **воронки**, мов біля могили...* (арк. 54).

Тут піддався правці іменник *яма*. Це зумовлено, очевидно, тим, що письменник хотів конкретизувати це поняття. У машинописному варіанті слово *яма* виправлене на слово *воронка*, яке належить до розмовного стилю мови, а потім на нейтральне *вирва*. Лексема *вирва* – "вибита ким-, чим-небудь, вирвана силою вибуху яма" [СУМ, т.1, с.467], окрім того, що є більш специфікованою, конкретнішою за своїм значенням, порівняно з *яма* – "заглиблення в землі" [СУМ, т.11, с.644], характеризується ще й виразним звуковим оформленням. Така заміна дозволила також уникнути небажаного повторення слова *яма* в ширшому контексті.

2. До другої групи належать численні виправлення, спрямовані на урізноманітнення контексту, напр.:

А: *Він лише просидів ніч на руїнах собору, прийшовши туди в **темряві** безлюдними, розбомбленими вулицями* (с. 52).

Б: *Він лише просидів ніч на руїнах собору, прийшовши туди **глупої ночі*** (арк. 71).

В: *Він лише просидів ніч на руїнах собору, прийшовши туди в **темряві** безлюдними, розбомбленими вулицями* (арк. 59).

Письменник мав на меті уникнути небажаного стилістичного явища – тавтології слова *ніч* у тій самій фразі.

3. При порівняльному зіставленні трьох редакцій роману Івана Багряного зафіксовано низку лексичних поправок, які письменник здійснив для того, щоб усунути мовностилістичні недогляди, напр.:

А: *Відразу стало тихо й затишино, утих дитячий плач і козянече **мекання*** (с. 52).

Б: *Відразу стало тихо й затишино, утих дитячий плач і козянече **мекання*** (арк. 71).

⁴ ЦДАМЛМ, фонд 1186, опис 1, справа 3, 4.

В: *Одразу стало тихо й затишино, утих дитячий плач і козиряче блявання* (арк. 59).

У тексті автографа І.Багряний замінив спершу слово *ячіння*, що відповідає літературному *ячанню*, на *мекання*. Цій правці не можна відмовити в доцільності, бо вона усунула певну логічну невідповідність між сполучуваними словами, бо *ячання* – це жалібний крик, який видають птахи, переважно лебеді [СУМ, т.11, с.661]. Далі письменник, віднайшовши точне слово, в іншому варіанті – машинописному – використовує неточне, під кінець знову повертається до точного слова.

4. Поодинокими є заміни раніше вжитих літературних слів їхніми відповідниками з розмовного стилю мовлення. Такі заміни переважають у мовній характеристиці персонажів, але наявні вони іноді й у авторській мові, напр.:

А: *Кутузов кинув цигарку, блиснув недобре очима й хлиснув вина з кришталевої чари* (с.69).

Б: *"Кутузов" кинув цигарку, блиснув недобре очима і випив вино з кришталевої чари* (арк. 99).

В: *Кутузов кинув цигарку, блиснув недобре очима й хлиснув вина з кришталевої чари* (арк.81).

Нейтральне дієслово *випити* замінене його розмовним відповідником *хлиснути*. Це виправлення посилює експресивність фрази, дозволяє схарактеризувати внутрішній стан і поведінку персонажа. Початковий варіант цього речення в тексті автографа мав такий вигляд: *"Кутузов" кинув цигарку, блиснув недобре очима і перекинув вино з кришталевої чари*. Лексему *перекинути* – "вилити з чого-небудь перевернутого" [СУМ, т.6, с.192] – письменник замінив на *випити*. У цьому контексті *перекинути*, хоч і використовувалося в переносному значенні, при сприйнятті не втрачало й свого прямого значення, що спричинило небажану двозначність.

5. Рідше трапляються виправлення зворотного характеру – заміни стилістично маркованого слова нейтральним, напр.:

А: *Нарешті Семьонов зримнув уже іншим голосом, як візник кричить "ттррру!", приїхавши: – Стій!!*. (с. 81).

Б: *Нарешті Семьонов гаркнув уже іншим голосом, як візник кричить "ттррру!", приїхавши: – Стій!!*. (арк. 114).

В: *Нарешті Семьонов зримнув уже іншим голосом, як візник кричить "ттррру!", приїхавши: – Стій!!*. (арк. 96).

Ужите з переносним значенням розмовне дієслово *саркнути* письменник замінив у машинописному варіанті нейтральним *зримнути*.

6. До цієї групи належать правки, зафіксовані тільки у варіанті А. Текст автографа (варіант Б) і друковане джерело (варіант В) їх не засвідчують. У дисертації висловлюється припущення, що ці виправлення належать редакторів видання 1965 року, а не письменникові. Виокремлюються невмотивовані заміни, напр.:

А: *Бідлашина дружина губилися з жаху, б'ючись, мов чайка, об сиру землю. Рятуючи її від божевілля, Максим і спровадив її з немовлям на околицю міста* (с. 46).

Б: *Бідлашина дружина терялися з жаху, б'ючись, мов чайка, об сиру землю* (арк. 66).

⁵ ЦДАМЛІМ, фонд 1186, опис 1, справа 1, 2.

В: *Бідолашина дружина **терля**лася з жсаху, б'ючись, мов чайка, об сиру землю* (арк. 51).

Ця редакторська правка неточна. Річ у тому, що Іван Багряний використовує дієслово *терятися* (*стерятися*) зі значенням "ставати психічним хворим; перен. узагалі втрачати здоровий глузд", тобто *терятися* є стилістичним синонімом до *божеволіти*. Таке значення дієслова *терятися* засвідчено в романі "Сад Гетсиманський", зокрема, коли йдеться про божевільня професора Гепнера: *Він стерявся від надміру безглуздя й цинізму, нагромаджених на душу його колишніми "соратниками", й від нервової перенапруги, щоб той цинізм перебороти або принаймні якось збагнути й виправдати* (с. 431). У наведеному раніше прикладі *терятися* вживається з переносним значенням. Очевидно, редактор помилково сприйняв діалектизм *терятися* за російським.

У **Висновках** викладені результати проведеного дослідження, робляться теоретичні узагальнення щодо особливостей використання І. Багряним дієслівної синоніміки в романах "Тигролови", "Сад Гетсиманський", "Маруся Богуславка".

Суттєвою ознакою мови художніх творів Івана Багряного є багатство дієслівних синонімічних засобів відображення. Змодельовані синонімічні ряди являють собою окремі лексико-семантичні мікрогрупи в складі лексико-семантичних груп інтелектуально-аналітичної діяльності людини, мовного акту, емоційних станів, вольових процесів та переміщення в просторі. Найпоширенішими є синонімічні ряди змішаного, комплексного типу. За характером зв'язку між компонентами переважають такі синонімічні ряди, що об'єднують однослівні і фразові синоніми, пов'язані між собою і як синонімічний ланцюг, і як синонімічне гніздо.

Синоніми в межах окремого ряду характеризуються різними семантичними й стилістичними нюансами, крім того – неоднаковою частотністю, сполучуваністю і ступенем маркованості компонентів. Абсолютні синоніми – рідкісне явище як в авторській оповіді, так і в мовних партіях персонажів.

Основними у структурі проаналізованих рядів є загальномовні нейтральні синонімічні одиниці. Вони активно функціонують як у мовленні автора, так і в мовленні персонажів, забезпечуючи правдивість, точність, чіткість, лаконічність вислову.

Наявність у мовній тканині аналізованих романів великої кількості стилістичних синонімів пояснюється не лише специфікою роману як жанру художньої літератури, який передбачає соціальну різномовленість та індивідуальне різноголосся, чи бажанням письменника якомога точніше відтворити різнобарв'я народної мови. Стилістичні синоніми є також важливим засобом оцінної характеристики, вони допомагають виявити ставлення мовця до описаного, виражають афективний його стан в момент мовлення тощо.

Для кожної конкретної ситуації письменник вибирає саме ті синонімічні одиниці, які передали б необхідні відтінки, допомогли авторові реалістично відтворити мову персонажів, дати їм належну характеристику, змалювати різні події, вчинки персонажів. Це досягається насамперед за допомогою розмовних і просторічних синонімів.

Синонімічні одиниці книжного характеру відрізняються від усіх інших синонімів своєю піднесеною експресивно-стилістичною характеристикою. Їм властивий відтінок урочистості, поетичності. Основною сферою вживання книжних синонімів у досліджуваних романах є авторське мовлення.

У значно меншій мірі І. Багряний використовує синоніми, які належать до застарілої лексики. Залежно від втіленого задуму, зображуваних характерів синоніми-архаїзми набувають нових семантичних і конотативних відтінків. Так, лексема *ректи*, яка належить до синонімічного ряду з домінантою "говорити", уживається: 1) зі значенням "говорити дурниці, нісенітницю", наближаючись семантикою до дієслів *верзти, молоти, плести*; 2) для маніфестації суб'єктивного авторського ставлення мовця до особи, яка говорить, чи до сказаного нею. Зокрема, можна виділити такі відтінки: а) іронічно-зневажливий; б) жартівливо-іронічний, доброзичливий; в) глузливо-іронічний; г) емоційне захоплення.

Уживання знижено-емоційних синонімів завжди зумовлено контекстом. У мові персонажів вони є своєрідною реакцією на ті чи інші події або на вчинки людей.

До помітно диференційних ознак мовного стилю автора можна віднести широке використання росіянізмів. Уведення російських елементів на сторінки романів пояснюється бажанням автора достовірно відтворити мовлення змальованих у творах персонажів. Проте росіянізми часто вживаються і в авторському мовленні без виразної стилістичної настанови, напр.: *загнусявити, зашагати* та ін.

Діалектна лексика в досліджуваних творах І. Багряного не чужа літературній мові, тому й не одразу помітна, напр.: *залебедіти, звомити* та ін. Очевидно, цим можна пояснити той факт, що наведені діалектні синоніми вживаються тільки в мовленні автора.

Мова романів "Тигролови", "Сад Гетсиманський", "Маруся Богуславка" характеризується також багатством оказіональних синонімів, котрі є важливим засобом посилення експресії вислову. Оказіональним синонімічним одиницям мови художніх творів письменника властива одноразовість уживання, що зумовлюється індивідуальним характером переносно вжитих слів чи конструкцій залежно від конкретного зв'язку з певним контекстом. Для одержання рівнозначного стилістичного ефекту оказіональні синоніми інколи використовуються в подібних контекстах. При цьому оказіональні фразові синонімічні одиниці письменник уживає здебільшого в оновленому, зміненому складі. Оказіональні синоніми передусім властиві авторській оповіді, оскільки часто є ефективним засобом авторської характеристики зображуваного.

Специфічними рисами індивідуального стилю Івана Багряного є:

- широке використання синонімічного багатства української мови;
- пріоритетне використання загальномовних синонімів;
- активне функціонування фразових синонімічних одиниць,
- значна кількість оказіональних синонімів.

Здійснені І. Багряним лексико-синонімічні заміни в різних редакціях роману "Людина біжить над прірвою", спрямовані на уточнення змісту висловлювань, посилення їхньої експресивної виразності, усунення мовностилістичних недоглядів.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНІ В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Ярова А. До питання дієслівної синоніміки прозових творів Івана Багряного // Філологічні науки. Збірник наукових праць. – Суми: Редакційно-видавничий відділ СДПУ, 1998. – С. 92 – 103.
2. Ярова А.Г. Синоніміка дієслів у художніх творах І. Багряного // Філологічні науки. Збірник наукових праць. – Суми: Редакційно-видавничий відділ СДПУ, 1999. – С. 104 – 115.
3. Ярова А.Г. Із спостережень над дієслівною синонімікою повісті Івана Багряного "Огненне коло" // Проблеми граматики і лексикології української мови. Збірник наукових праць/ НПУ імені М. П. Драгоманова; Відп. ред. А.П. Грищенко. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – С. 154 – 157.
4. Ярова А. Дієслівна синоніміка у прозових творах Івана Багряного // Дивослово. – 2000. – № 10. – С. 16 – 21.

АНОТАЦІЯ

Ярова А.Г. Дієслівна синоніміка в прозових творах Івана Багряного. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2002.

У дисертації здійснено аналіз дієслівних синонімів, які функціонують у мові художніх творів Івана Багряного. Виглумачено такі основні лінгвістичні поняття, як синоніми, синонімічний ряд, відтінок значення, лексичне значення слова, з'ясовано внутрішню організацію синонімічного ряду, його межі, визначено критерії класифікації синонімів.

Змодельовано 30 синонімічних рядів, що належать до тематичних груп: інтелектуально-аналітичної діяльності людини, акту мовлення, емоційних станів, вольових процесів та переміщення в просторі. Вивчено особливості семантичної структури синонімів, які належать до цих 5 груп. З'ясовано, що основними у структурі досліджуваних синонімічних рядів є загальномовні нейтральні синонімічні одиниці. Описано закономірності функціонування дієслівно-іменних словосполучень, різних типів фразем, речень, еквівалентних словам-синонімам, у художній системі романів письменника. Охарактеризовано функціонально-стилістичні особливості виявлених синонімічних одиниць. Стилістично марковані компоненти служать важливим засобом оцінної характеристики. Констатується, що оказіональ-

ним синонімічним одиницям мови художніх творів Івана Багряного властива одноразовість уживання. Для одержання рівнозначного стилістичного ефекту оказіональні синоніми інколи використовуються в подібних контекстах.

Проаналізовано найтипівіші лексико-синонімічні заміни в різних редакціях роману "Людина біжить над прірвою".

Установлено специфічні риси індивідуального стилю І. Багряного: широке використання синонімічного багатства української мови, пріоритетне використання загальномовних синонімів, активне функціонування фразових синонімічних одиниць, значна кількість оказіональних синонімів.

Ключові слова: дієслівна синоніміка, синонімічний ряд, загальномовні синоніми, оказіональні синоніми, лексико-синонімічні заміни.

АННОТАЦІЯ

Яровая А.Г. Глагольная синонимика в прозаических произведениях Ивана Багряного. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени Н.П. Драгоманова, Киев, 2002.

В диссертации осуществлен анализ глагольных синонимов, функционирующих в языке художественных произведений Ивана Багряного. Впервые использован новый лексический материал недостаточно изученного творчества писателя. Определены теоретические основы синонимии в контексте изучения языка художественных произведений, в частности предлагается осмысление таких лингвистических понятий, как синонимы, синонимический ряд, оттенок значения, лексическое значение слова, рассмотрены внутренняя организация синонимического ряда, его границы, установлены критерии классификации синонимов.

Синонимы квалифицируются как устоявшиеся в языковом употреблении, разные по звуковому составу пары или ряды лексических единиц, которые принадлежат к одной и той же части речи и характеризуются семантической общностью, а также частичной взаимозаменяемостью. Необходимыми и достаточными критериями синонимии слов считается их соотносительность с одним или несколькими связанными между собой понятиями, семантическая общность, а не тождество, функциональная эквивалентность. Синонимический ряд рассматривается как многокомпонентная, открытая, структурно организованная единица лексической системы языка. Каждое слово ряда связано с другими интеграционной семьей и одновременно отличается от других уникальностью своей семной структуры, составом тех компонентов, которые определяют содержание. Синонимические ряды репрезентируют семантические отличия интеграционного типа. Функционально-семантический анализ глагольных синонимов, обнаруженных в художественных произведениях Ивана Багряного, осуществляется на основе традиционной классификации. Выделяются общезыковые и окказиональные синонимические единицы. В пределах общезыковых синонимов в зависи-

мости от дифференцирующего признака различаются синонимы: 1) семантические, 2) стилистические, 3) семантико-стилистические.

Смоделировано 30 синонимических рядов, которые являются микрогруппами в составе лексико-семантических групп: интеллектуально-аналитической деятельности человека, акта речи, эмоциональных состояний, волевых процессов, перемещения в пространстве.

Исследуемые синонимические ряды неоднородны. Широко представлены комплексные ряды: с исходным словом понятийного типа и последующими сложными стилистическими и семантическими разветвлениями. По характеру связи между компонентами преобладают синонимические ряды, которые объединяют однословные и фразовые синонимы, связанные между собой и как синонимическая цепь и как синонимическое гнездо. Синонимы внутри ряда организуются так, чтобы линейное расположение отражало степень семантической схожести слов-синонимов. При этом сначала подаются общеязыковые синонимы, затем – окказиональные. Установлено, что основными в структуре проанализированных синонимических рядов есть общеязыковые нейтральные синонимические единицы. Они активно функционируют как в речи писателя, так и в речевых партиях персонажей, обеспечивая правдивость, точность, четкость, лаконичность высказывания. Охарактеризованы функционально-стилистические особенности обнаруженных синонимов. Стилистически маркированные компоненты в составе синонимических рядов служат важным средством оценочной характеристики. Описаны закономерности функционирования глагольно-именных словосочетаний, различных типов фразем, предложений, эквивалентных словам-синонимам, в художественной системе романов писателя. Одна из характерных особенностей языкового стиля И. Багряного – широкое использование фразовых синонимов, которые не только количественно, но и качественно обогащают синонимические ряды. С их помощью автор отражает тонкие семантические, стилистические, эмоциональные оттенки. Констатируется, что широкое использование окказиональных синонимов в значительной степени определяет языковой стиль Ивана Багряного. Окказиональным синонимам языка художественных произведений писателя свойственна одноразовость употребления. Для получения равнозначного стилистического эффекта окказиональные синонимы иногда используются в одинаковых контекстах.

Проанализированы наиболее типичные лексико-синонимические замены в разных редакциях романа "Людина біжить над прірвою". Выделяется несколько групп однотипных замен: 1) вызванные необходимостью уточнить высказывание; 2) направленные на разнообразие контекста; 3) для устранения стилистических упущений; 4) замены литературных слов их соответствиями из разговорного стиля речи; 5) исправления обратного характера – стилистически маркированных слов нейтральными; 6) правки, которые не принадлежат автору.

Обобщаются специфические черты индивидуального стиля Ивана Багряного: широкое использование синонимических богатств украинского языка, приоритетное использование общеязыковых синонимов, активное функционирование фразовых синонимических единиц, значительное количество окказиональных синонимов.

Ключевые слова: глагольная синонимика, синонимический ряд, общезыковые синонимы, окказиональные синонимы, лексико-синонимические замены.

SUMMARY

Yarova, A.H. Verbal Synonymies in the Prose by Ivan Bahryanyi. - Manuscript.

Thesis for a Candidate of Sciences Degree in Philology: Specialization 10.02.01 – Ukrainian Language. – The M.P. Drahomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2002.

The thesis presents an analysis of verbal synonyms used in the fiction by Ivan Bahryanyi. Interpretation has been given for such basic linguistic notions as synonyms, synonymic series, shade of meaning, lexical word meaning; intrinsic organization of synonymic series and its limits have been explained, and the criteria for classification of synonyms identified.

30 synonymic series have been modeled, which belong to the thematic groups of intellectual and analytical activities, the act of speech, emotive states, will processes, and movements in space. The peculiarities of the semantic structure of the synonyms in these five thematic groups have been studied. It has been found that general language neutral synonymic units present the core in the examined synonymic series. The patterns in the functioning of verbal-substantive word-combinations, various types of phrases and sentences equivalent to the synonyms in the artistic system of writer's novels have been described. The functional and stylistic traits of the identified synonymic units have been characterized. The stylistically marked components, being part of synonymic series, serve as an important means of evaluative characteristic. It is concluded that occasional synonymic units in the fiction by Ivan Bahryanyi are characterized by single-use pattern. To obtain an equivalent stylistic effect, occasional synonyms are sometimes used in similar contexts.

It has been summarized that specific features of Ivan Bahryanyi's individual style include: extensive use of synonymic diversity of the Ukrainian language, priority use of general-language synonyms, active functioning of phrasal synonymic units, and a significant number of occasional synonyms.

Key words: verbal synonymies, synonymic series, general-language synonyms, occasional synonyms, lexical-synonymic substitutes.